

Název příspěvku: Co znamená interpretovat text?

Autor: Zdeněk Konopásek

Pracoviště: Centrum pro teoretická studia UK a AV ČR

Abstrakt:

Jak analyticky vyložit text sebraných dat? Běžně se interpretace chápe jako myšlenkový postup. Snažíme se něco pojmově zpracovat; nově nahlédnout a uchopit. Takhle uvažují třeba filozofové a metodologové. Ve svém příspěvku půjdu jinudy. Ukážu interpretaci ne toliko jako mentální procesy (čtení), ale spíš jako pozorovatelné a vykazatelné ma-teriální praktiky (psaní). Předvedu například, že to, co bereme jako „nové čtení textu“, se ve skutečnosti odehrává jako „čtení nových a nových textů“ – textů, které vytváříme analytickou prací s kvalitativními daty. Umění vyložit text vypadá z tohoto opomíjeného pohledu možná méně vznešeně než v metodologických pojednáních, ale o to přístupněji, použitelněji a obhajitelněji.

Klíčová slova:

Interpretace, kvalitativní výzkum, text, analýza dat.

Pozn.:

Tento příspěvek byl napsán v rámci práce na výzkumném záměru „Teoretický výzkum komplexních jevů ve fyzice, biologii a vědách o společnosti“, MSM 0021620845.

Text příspěvku:

1 Úvod

Umění dělat kvalitativní výzkum se pro mnohé soustřeďuje do otázek: Jak analyticky vyložit text sebraných dat? Jak ho interpretovat? Jednodušeji řečeno: Co si počít se sebranými rozhovory, se zaznamenaným pozorováním, s vlastními poznámkami z terénu?

Jde samozřejmě o zjednodušení. Umění dělat kvalitativní výzkum sahá na všechny strany mnohem dál. Týká se schopnosti šikovně klást výzkumné otázky – tedy vidět pro-blém tam, kde ostatní jen krčí rameny, a propojit ho s tím, co ostatní zajímá; napsat dobrý projekt (Heath, 1997) a přesvědčit zadavatele nebo agenturu, že má cenu ho podpořit; najít a udržet si spolupracovníky a spřízněné pozorovatele, na nichž lze předběžně testovat sílu a kouzlo dílčích závěrů; umět „srovnat kvalitativní výzkum do latě“ (Chenail, 1998), tedy ohlídat si, abychom bezděčně „neujížděli“ od hlavní výzkumné otázky; předvídat nejrůznější etické kolize a pružně na ně reagovat (např. Guillemin a Gillam, 2004); znát a ctít příslušné právní normy, ale neschovávat se za ně (Lindbloom, 2004) a chovat se k li-dem prostě slušně; vyznat se v počítačových programech a záznamové technice; poutavě, jasně a srozumitelně výsledky výzkumu sepsat a zveřejnit (Chenail, 1996; Polkinghorn, 1997); být schopen pohybovat se na úrovni obecných epistemologických úvah, a přitom si od nich držet odstup (Becker, 1993; Seale, 2002) ... a hlavně, *propojit tohle všechno*.

Přesto má v metodologii kvalitativního výzkumu „analýza a interpretace dat“ klíčové postavení. Chytře napsaný projekt a citlivě provedené rozhovory by nám byly k ničemu, pokud bychom sebrané laické a účastnické řeči neuměli kriticky vyložit a komentovat. Čtivě napsanou zprávou těžko napravíme mizerný rozbor... To je jistě pravda. Jenomže to platí i naopak. Jasnozřivá analýza zpackaných rozhovorů sebraných na základě odbytého projektu také nemá velkou cenu. A i když je vše dokonalé, včetně rozboru dat, ale výsledkem je článek, který se utápí v technických podrobnostech a nudí, prohráli jsme. Úspěšnost kvalitativního výzkumu zkrátka závisí na *mnoha* věcech, těžko říct na které víc.

2 Těžko uchopitelné umění interpretace

V čem jiném tedy může spočívat ono výsadní postavení analýzy a interpretace dat v pomyslném seznamu činností, které kvalitativní výzkum zahrnuje? Snad v tom, že analytická a interpretační práce s textem nejvíc připomíná výkon čistého rozumu. Hle, ryzí věda: tady už je osobní šarm a cit bezvýznamný; tady už nepomůže štěstí, výřečnost, dobré institucionální, sociální nebo technické zázemí; zde jako by zkrátka odpadala veškerá zprostředkování. Intelekt badatele (a jenom ten) jako by tu byl přímo konfrontován s empirickou skutečností, rozum se tady přímo dotýká světa – teď, teď ukaž, holý Rozume, co umíš! ... Kam jinam umístit podstatu pravého poznání než sem?

Zároveň platí, že o vlastní analýze a interpretaci kvalitativních dat se těžko píše. I proto možná jde o jádro věci – že toto téma má sklon vykazovat znaky Tajemství. Učebnice kvalitativního výzkumu, stejně jako metodologické pasáže knih a článků, bývají poměrně výmluvné, pokud jde o popisy škol a přístupů, teoretických rámců; nebo pokud jde o sběr dat, pohyb v terénu či obecnou charakteristiku metod. Ale když přijde na *praktiky, skrze které se objevuje „nová kvalita čtení“, které říkáme porozumění* (a míníme tím porozumění skutečnosti očima vlastní disciplíny), výklad se často stává vágní, chudý a mlživý. To dobře znají ti, kdo se pokoušejí metody kvalitativního výzkumu učit. Nebo ti, kdo čelí nedůvěřivým dotazům lidí zvenčí oboru: v čem je kvalitativní analýza něčím víc než jen pozorným čtením textu, které kořeníme šťastnými nápady a postřehy? Je kvalitativní výzkumník ještě někým jiným než prostě chytrým a pečlivým čtenářem? Neschopnost uspokojivě odpovídat na takové otázky se pak někdy obléká do prohlášení o tom, že kvalitativní výzkum je vlastně *umění*, a jako takové těžko přenositelné (Denzin, 1994: 512 a další); nebo do obecných, byť v zásadě správných pouček o tom, že lze těžko mluvit o „vlastní interpretaci dat“, protože analýza a interpretace prolíná celým průběhem kvalitativního výzkumu a je nedělitelnou součástí každého jednotlivého kroku; nebo do varování, že nelze mluvit o jediném kvalitativním výzkumu a že metod a přístupů k analýze a interpretaci kvalitativních dat je vlastně nepřeborná řada.

Aby nedošlo k mýlce: nejde mi o to, že by snad šlo o nesprávné odpovědi – nazývat kvalitativní výzkum uměním mi nevádí, a má to dokonce něco do sebe; a rozhodně platí, že interpretaci a analýzu dat nelze v kvalitativním výzkumu chápat jako něco, co se odehrává jedním jediným způsobem a v jasně ohraničeném časovém období, odděleně od ostatních činností (což ale platí, důsledně vzato, v kterémkoli výzkumu). Spíš upozorňuji na to, že takové odpovědi neřeší náš problém, spíš naopak: zvláštní nepřístupnost klíčových okamžiků kvalitativní analýzy ještě posilují.

Také netvrdím, že neexistují práce, které by postup analýzy a výkladu kvalitativních dat líčily názorně, prakticky a podrobně. O opaku svědčí například velkolepá „příručka“ Milese a Hubermana (1994), Silvermanova (1993) učebnice nebo některé práce z okruhu tzv. empiricky uzemněné teorie (*grounded theory*), zejména Strauss (1987). Jenže to už jsme na půdě velmi konkrétních a specifických popisů a příkladů – navíc typicky poněkud metodologicky konzervativních, kterým část společenství vytýká příliš technické pojetí,

uzavřenost do vlastního jazyka a často (jako v případě velmi rozšířené empiricky uzemněné teorie) také spoléhání se na poněkud naivní, „modernistické“ pojetí vědy a reality – viz zejména Lincoln, Denzin (1994). Co podle mne schází, jsou příklady takových *obecnějších popisů interpretace* kvalitativních dat, které jsou široce sdělné, srozumitelné a prakticky zaměřené, a přesto slučitelné i s těmi odvážnějšími a uvolněnějšími soudobými přístupy k sociálněvědnímu výzkumu. Ekumena jakási.

V tomto příspěvku se o jeden takový výklad pokusím. Velmi schematicky, náznakem. Zaměřím se na takový typ výzkumu, při kterém usilujeme o analytické zvládnutí většího množství údajů/případů. Vzorem by pro nás v tomto ohledu mohla být právě *grounded theory*, ve které studujeme další a další případy, dokud nelze vzorek považovat za „teoreticky nasycený“ (viz např. Strauss, Corbin, 1999: 140) – což typicky obnáší alespoň desítky případů.¹ Nemíním ale prostě opakovat poučky Anselma Strausse a Barneyho Glasera.

Stejně tak dobře ovšem lze postupy, o kterých budu psát, využít při srovnávacím rozboru většího počtu případových studií apod.

Nechci popsat typické postupy budování empiricky uzemněné teorie obvyklým *metodologickým* způsobem, ale spíš tak, jak vědeckou práci obvykle popisují sociologové vědy, a tedy *sociologicky*.² Jednoduše řečeno, méně se budu zajímat, jak by se měla kvalitativní analýza dělat, a více se soustředím na to, jak se *prakticky dělá*.

Vedle současné sociologie vědy mi je oporou několikaletá zkušenost s vyučováním kvalitativní analýzy textů za pomoci specializovaného počítačového programu Atlas.ti (viz <http://www.atlasti.com>).³ Do těchto kursů se často hlásili lidé s velmi malým povědomím o kvalitativním výzkumu (i když řada z nich už přitom měla kupodivu příslušnou přednášku za sebou). Vykládat o rozdílech mezi různými školami kvalitativního výzkumu nedávalo smysl. Jenže omezit se na poučování o tom, co se stane, když člověk zmáčkne to či ono tlačítko nebo položku v nabídce, také ne. Bylo třeba kombinovat technické pokyny s vysvětlováním nějaké obecnější logiky postupu – tu ale nešlo pojímat jako myšlenkové schéma, protože hlavní pozornost na sebe poutaly nejrůznější objekty na monitorech počítačů a možnosti různých manipulací s nimi, a ne nějaké abstraktní logické operace. V takových kursech se zkrátka snoubily výhody praktických cvičení (člověk musí uvažovat prakticky, je doslova přišpendlen „k zemi“, resp. k datům a ke konkrétním operacím s nimi) a teoretického výkladu (protože nešlo o skutečný výzkum, bylo nevyhnutelné udržet se zároveň na rovině modelů, schémat, souvislostí, které jsou obecněji platné).⁴

Co tedy znamená interpretovat text kvalitativních dat? Co to obnáší, když chceme „přečíst data nějakým novým, pozoruhodným, přesvědčivým a sociologicky (psychologicky, pedagogicky, antropologicky...) relevantním způsobem“ (Konopásek, 1997: 74–75)?

² Podobný přístup už jsem ve vztahu ke kvalitativnímu výzkumu použil v článku „Sociologie jako power-play“ (Konopásek, 1996), kde jsem také rozvedl rozdíly mezi metodologickým a sociologickým popisem sociálněvědního výzkumu. Průkopnickou prací v oboru soudobé sociologie vědy je například kniha *Laboratory life* (Latour, Woolgar, [1979] 1986);

drobnějším příspěvkem, který inspiroval některé úvahy obsažené v tomto textu, je pak článek popisující výzkumnické praktiky mezioborové expedice do amazonského pralesa, „Pedofil z Boa Vista“ (Latour, 1995).

³ Tento text ostatně volně parafrázuje a dále rozvíjí to, co už jsem o výkladu kvalitativních dat napsal v recenzi právě tohoto počítačového programu – viz Konopásek (1997).

⁴ Programy typu Atlas.ti a empiricky uzemněná teorie jdou dobře dohromady. Přístup Glasera a Straus-se se výslovně zmiňuje jako jeden z hlavních inspirativních zdrojů pro koncepci Atlas.ti. Někteří autoři dokonce myslí, že příbuznost *grounded theory* a nástrojů „počítačem podporované kvalitativní analýzy dat“ je tak silná, že současná obliba těchto programů přispívá k „nezasloužené“ renesanci a narůstající hegemonii této dnes už poněkud zastaralé metodologické školy (viz např. Coffey et al., 1996).

3 Co znamená „sebrat data“?

V programu Atlas.ti⁵ to znamená především vymežit, s jakými daty budeme pracovat. Technicky vzato, založíme nějaký projekt a k němu přiřadíme soubor dokumentů – na-příklad přepisy rozhovorů, ale také dostupnou dokumentaci, vlastní terénní poznámky, výpisky z literatury nebo i celé texty, stejně jako projekt výzkumu, tematicky související zprávy z tisku a další materiály. Tento soubor postupně doplňujeme. O sběru dat se čas-to mluví jako o proceduře získávání dat z terénu. Já bych ale daleko víc zdůraznil jiný moment: jde o to dostat všechna data *na jeden stůl*; zmenšit vzdálenosti mezi vším tím, co nás zajímá.

Přiřazení datového dokumentu k projektu má totiž jednoznačné praktické důsledky: jakmile v programu Atlas.ti otevřeme daný projekt, okamžitě máme po ruce veškeré materiály, se kterými chceme pracovat. Tyto dokumenty mohou mít různý formát – mohou to být textové soubory, fotografie, naskenované dokumenty, zvukové záznamy rozhovorů. Mohou být fyzicky umístěny na nejrůznějších médiích (internet, CD, pevný disk, místní síť) a v různých adresářích. A zejména mohou mít svůj původ *v nejrůznějších časech a mís-tech* – rozhovory byly například pořizeny během posledního roku a půl ve dvou desítkách domácností lidí ze dvou větších měst; výpisky z literatury zahrnují poznámky pořizené během posledních několika let, ať už při domácím studiu, nebo v knihovnách doma či v zahraničí; novinové články vyšly v několika různých novinách a v různou dobu; úřední dokumenty jsme stáhli z různých koutů internetu nebo vydyndali od zodpovědných osob z nejrůznějších úřadů...

Takže nyní máme *tohle všechno pohromadě*, okamžitě přístupné, aniž se musíme zvednout ze židle. Brouzdáme-li dokumenty daného projektu, cestujeme časem a prostorem s neuvěřitelnou lehkostí a rychlostí: klik, klik. Rozhovor s paní Brázdovou z Plzně ze dne 21. 2. 2003 – povídali jsme si tehdy o tom, jak začátkem devadesátých let zakládali občanské sdružení. Klik, klik. Měsíc staré usnesení Rady vlády ČR pro nestátní neziskové organizace. Klik, klik. Výpisky z knihy o nových sociálních hnutích, vydané v roce 1982, které jsem si před několika lety pořídil při návštěvě univerzitní knihovny v Paříži. Klik, klik. A jakže to přesně říkala paní Brázdová? Klik, klik.⁶

Co s tím? Už v tom je přece velká síla. Když jsem četl tu knihu, nic o občanském sdružení paní Brázdové jsem netušil; ba netušil jsem ani, že budu někdy dělat výzkum o ekologických aktivistech. A když jsem pak po letech s paní Brázdovou rozmlouval, jen matně jsem si vybavoval, co jsem přesně o proměnách sociálních hnutí v téhle knize četl. Ty dvě události byly od sebe příliš daleko. V čase i místě. A také v povaze, protože jedna

⁵ Co znamená „interpretovat text“ bez počítače a pouze s papíry, tužkami, případně nůžkami a lepi-dlem, jsem ukazoval v již citovaném článku (Konopásek, 1997). Podstatné

je, že v obou případech, ať už s využitím počítače, nebo bez něj, je to podobné.
6 Nejde o reálná data, o skutečný výzkum. Pro jednoduchost tak trochu vymýšlíme a představujeme si. se týká „teorie“ a druhá „empirické skutečnosti“. Nyní jsou ale vedle sebe, na stole před našima očima: Paříž a Plzeň, 1993 a 2003. Vzdálenost mezi nimi je teď malinká, klik, klik. Docela těsně jsou nyní navzájem konfrontovány.

4 Úryvky, kousky dat

Hromadou dat, která máme po ruce, se probíráme systematicky. Zatrháváme si v nich, co nás zaujalo. Co se nějak váže k výzkumnému projektu. K tomu, co už o problému víme. A nebo si jenom poznačujeme místa, kterým moc nerozumíme. *Vpisujeme do dat*, rozmnožujeme je. V programu Atlas.ti to děláme tak, že prostě myší označíme příslušný kus textu (nebo obrázku nebo nahrávky) a klikneme na příslušné tlačítko. V seznamu zatržených úryvků, který je v hlavním okně programu neustále na očích, se vzápětí objeví další položka. Zatržením kousku výpovědi jsme *vytvořili nový objekt*: úryvek, který má svoje číselné označení a který k něčemu patří (k celku výpovědi, ve které jsme na něj narazili). Vedle postupně rostoucího seznamu datových dokumentů tedy postupně budujeme také seznam úryvků. A i úryvky mají svůj různý původ co do času a místa: jeden jsme zatrhli minulý pátek v přepisu rozhovoru, jiný třeba právě teď v jednom novinovém článku.

Máme tedy po ruce rostoucí „hromadu“ kousků, jednotlivých útržků dat, ve kterých se lze všelijak přehrabovat. Jsme tak schopni na obrazovce počítače zařizovat bezprecedentní setkání: kousek právního dokumentu, například konkrétní paragraf, můžeme nyní přehlednout *jediným pohledem* spolu s kouskem rozhovoru a s citací z nějaké starší výzkumné zprávy. Potvrzují se tyhle kousky navzájem? Protřečí si? A jak vlastně?

Teprve teď můžeme skutečně zevrubně srovnávat, protože na rozdíl od celých datových dokumentů nyní pracujeme s *prakticky uchopitelnými kousky dat*. Celý přepis rozhovoru obvykle sotva vtěsnáme na jedinou obrazovku či do jediného zorného pole; natož pak dva nebo tři, abychom je zahlédli pospolu. S úryvky však přesně tohle dokážeme. Jsou základními jednotkami analýzy nikoli pouze proto, že jsou rozumně málo významově košaté a lze je tedy *myšlenkově* uchopit a zpracovávat; stejně tak důležité je, že mají rozumnou fyzickou velikost, abychom je mohli uchopit a zpracovávat *materiálně*. Očima, ušima, rukama. Ano, jde mi právě o to: ukázat, že analytické myšlení je materiální praxí (a naopak).

Jenže. Čím více je takto zatržených úryvků, tím více se sobě navzájem opět vzdalují. Je jich tolik, že se v tom množství utápíme. Od jednoho kousku dat k tomu pravému druhému je pak najednou *hrozně daleko*: hodiny a hodiny čtení a hledání (byť už nemusíme nutně pročítat celé dokumenty, ale jenom listovat jednotlivými jejich podstatnými úseky).

5 Nejen rozsekat, ale také nanovo propojovat

Jsou ovšem způsoby, jak tohle zvládnout. Hromadu úryvků rozdělujeme na menší hromádky navzájem souvisejících kousků, přičemž každé takové malé hromádce přiřazujeme nějaké výstižné pojmenování – v metodologické hantýrce tomuto jménu říkáme *kód*. Díky kódu se vždycky rychle zorientujeme a *vidíme*, jaké asi úryvky ta která hromádka obsahuje. Rozhovor s paní Brázdovou se například točil okolo problémů s penězi: vytvoříme tedy kód „Peníze“ a k němu přiřazujeme veškeré úryvky, které se týkají peněz, placení, financování.⁷ *Veškeré*. Je jedno, z jakého hlediska se té věci týkají nebo zda nám ta spojitost v danou chvíli připadá důležitá.

Dobrá věc je, že jeden a ten samý úryvek může patřit několika kódům naráz. „Hromádky“ jsou tedy virtuální, ale jejich jména, stejně jako propojení, která je zakládají, jsou docela

reálná: a my je v programu Atlas.ti můžeme vidět (mimo jiné) v docela podobném seznamu, jako už zmíněný seznam úryvků.

Kód tedy umožňuje navzájem *fyzicky* propojit řadu úryvků, které se týkají podobné věci. Místo abychom se volně přehrabovali úryvky, označíme si kód, který nás právě za-jímá, klik, klik, a najednou *skrze něj* „držíme“ a přímo kontrolujeme celou řadu úryvků pocházejících z různých datových dokumentů. Vskutku, máme je v mžiku na obrazovce, jeden za druhým, a jenom je. To je pak *jiná četba!* Najednou už nečteme jeden rozhovor po druhém, pak právní dokument, další, a ještě jeden, chvíli o tom, pak zase o onom; spíš čteme „napříč“, podivný kompozitní text, který je složený ze všech možných úryvků patřících dané hromádce, a který tedy vzniká *vedle* původních dat a z *nich* – například text „o penězích“.⁸

Když tyhle kousky dat vytrhneme z původních souvislostí a vnutíme jim všem nové, tematicky podložené souvislosti, promlouvají náhle trochu jinak. Vidíme je, jak se říká, novými očima. Co se prve zdálo důležité, může v tomhle novém sousedství vypadat jako podružná věc; naopak, zprvu okrajové momenty teprve tady vyniknou, třeba jenom proto, že jasně vidíme, jak často se v nejrůznějších datech objevují.

Jenže „sejde s očí, sejde z mysli“. Pokud se budeme jen dívat a žasnout nad věcmi, které nás dříve nenapadly, mrháme časem. Nově vzniklý textový útvar je třeba doplnit a zpevnit. Dopsat. Ba víc. Jednotlivé úryvky se k sobě mohou mít různým způsobem. Některé jako by si odporovaly, jiné se spíš doplňují. Některé úryvky jako by se navzájem

⁷ Významovou souvislost za nás program typu Atlas.ti nějak přímočaře neposoudí. Toto je přesně okamžik, který mohou mít na mysli ti, kteří by namítali proti tomu, co tu píšu: jádrem všeho *jsou* myšlenkové operace, a ne že ne! Jenže, znovu, já nepopírám, že se u kvalitativní analýzy musí pře-mýšlet. Říkám pouze, že pobídka „Přemýšlej u toho!“ má nízkou praktickou a návodnou hodnotu. A především namítám, že v samotném „zahlédnutí“ významové spojitosti žádný významný analytický užitek nespočívá. Ten se rodí až tehdy, když tuto spojitost fixujeme, materializujeme a dále prakticky využíváme.

⁸ Není to žádný pomyslný text, ale docela reálný sled vět a odstavců, který můžeme od začátku až do konce na obrazovce číst, anebo si ho vytisknout či uložit. vysvětlovaly či ilustrovaly. Nebo to vypadá, že celou hromádku úryvků můžeme účelně rozdělit na nějaké podhromádky (podkódy). A nebo že nové souvislosti tohoto textového útvaru si říkají o použití či vytvoření ještě docela jiných, nových kódů. Máme ten dojem? Tak ho otestujme! Jak? Vystavme ho zkouškám, které ho ověří. Realizujme ho, *uskutečněme*.

Takže klik, klik, úryvek A spojíme třeba s úryvkem B. Jako když přilípnete dva výstřižky na pracovní plochu a spojíme čarou. Ta čára, to viditelné pouto, je *dalším novým objektem*, o který jsme právě obohatili soubor našeho projektu. Má svého autora, svoje jméno, svou značku, svou charakteristiku. Lze je zrušit (úryvky od sebe opět oddělit), upravit, najít, vrátit se k němu. Připsat k němu vysvětlující poznámku.

Toho je třeba využít. Máme si co k danému spojení poznamenat? Najdeme slova, kterými si příště, za týden, za měsíc, připomeneme, proč jsme oba úryvky spojili? Pokud ano, nebojme se toho kroku a udělejme ho. Jednotlivé vazby mezi analytickými objekty takto zpevníme, protože se teď opírají o něco trvanlivějšího, než je pouhý „zajímavý nápad“. Pokud ale máme jenom „tušení“, „dojem“, který neumíme verbalizovat, vyplatí se zdrženlivost.

Ať už se nakonec rozhodneme jakkoli, takto realizovaná propojení dobře testuje od-stup, nejen časový. Řekněme například, že za pár týdnů se nám opět dostane do ruky (nebo na obrazovku) úryvek A. Tentokrát už ale ne jako součást textové kompozice na téma „Peníze“, ale jako součást nějakého jiného tematického řezu, textového útvaru. Zavadíme tedy o tenhle úryvek a *vidíme*, že to není poprvé. *Vidíme* svou dřívější práci: kód, který jsme

předtím vytvořili a připojili; poznámky, které jsme si k tomu napsali; úryvek B, který jsme opodstatněně s úryvkem A spojili. Dobrá příležitost pro přezkoumání: podívejme se znovu na poznámku k tomu poutu: dává smysl i teď, po několika týdnech a v jiných souvislostech?

6 Jak vidíme a děláme „relevanci“?

Takto bychom mohli pokračovat ještě dlouho. Neustále by ale šlo o variace na totéž téma: analytickou práci na projektu v programu Atlas.ti (a nejen v něm) lze popsat jako postupné *rozšiřování a zahušťování sítě*, jejímiž uzly jsou datové dokumenty, úryvky, kódy, analytické poznámky, a dokonce i samotná propojení těchto objektů. Čím rozsáhlejší a propletenější tato síť je, tím lépe se s ní analyticky pracuje: tím rafinovanější otázky můžeme svým datům klást a tím zajímavější a vyostřenější nové texty můžeme z materiálu původních dat v odpověď vytvářet a dotvářet – například o finanční nouzi, o jejím vzta-hu k personálnímu zázemí a technickému vybavení neziskovek, o úloze profesionalizace v neziskovém sektoru, o průhlednosti a vykazatelnosti hospodaření, atd. Každý tento nový kompozitní text dává příležitost k novému pohledu na data.

Postupně se některé kódy (a celé „příběhy“, které zakládají) stávají důležitější, jiné prakticky opustíme. Na základě čeho? Opět: nejde o nějaký zvlášť pronikavý úsudek, kterého se dopustíme v tiché meditaci nad svými daty, ale mělo by to prostě *být jedno-duše vidět*. Důležitý kód, hodný dalšího studia a rozpracování, je takový, který má hodně sousedů – který je zdůvodněně propojen s mnoha důležitými úryvky, nosnými analytickými poznámkami a dalšími kódy. Důležitý úryvek je zase okódován vícero kódy, existuje k němu nějaký komentář, je přes nějaké memo-poznámky nebo i přímo vztažen k dalším úryvkům. A nosné analytické poznámky jsou takové, které nějak souvisejí s dalšími poznámkami a tvoří tak spolu s nimi ucelenější argumentace; jsou k nim připojeny empirické i teoretické úryvky, jež je hezky ilustrují a dokládají.

Je zřejmé, že kvalita a relevance pojmů i jejich empirického obsahu jsou zde *výsledkem* postupné analytické práce, nikoli jejím předpokladem. Nestojí někde na začátku, ale spíš na konci interpretace, jako její výstup.

7 Závěr

Interpretace zkrátka nemá podobu jasného zření „skrze data“, pronikavé chytrosti, se kterou jsme schopni zachycovat významy, které jiní nevidí. To jen tak *nakonec vypadá*, když se věc povede. Aby se ale povedla, je třeba prakticky postupovat dost podivným způsobem: po malých, velmi dílčích a nepříliš „prozíravých“ krocích, nebo spíš úkrocích sem a tam. Nesnažíme se myslet stále na všechno. Naopak, když se věnujeme jednomu, nezatažujeme se ničím, co je v danou chvíli vzdálenější, tj. na obrazovce nepřítomné; a nemyslíme ani příliš dopředu. Vyplatí se to hned nadvakrát. Zaprvé, zaděláváme tak na interpretačně plodné situace, ve kterých jsme schopni sami sebe překvapit, vidět věci upřímně nově: když například zevrubně kódujeme data kódem „Peníze“, aniž bychom se příliš starali o souvislosti k jiným kódům, a poté podobně zacházíme s kódem „Ex-pertíza“, dostaneme se nakonec asi k zajímavější a bohatší empirické konfrontaci těchto dvou témat, než kdybychom ji od začátku plánovali a během kódování ji neustále jako téma zohledňovali (tak bychom totiž nakonec dostali jenom to, co jsme v datech viděli od začátku). Zadruhé, prakticky takovým postupem zařizujeme situaci tak, že výsledek lépe odpovídá ideálu *objektivity*: výzkumník nemá plnou a přímou kontrolu nad tím, co z jeho bádání „vyjde“, ale funguje spíš jako *mluvčí* někoho nebo něčeho jiného, tak trochu nevyzpytatelného.

Kde a jak se tedy bere v sociologickém pohledu na analyzovaný materiál nová kvalita? Na první pohled to vypadá, jako by interpretace kvalitativních dat zahrnovala nejrůznější manipulace s textovými jednotkami, které se opírají o opakované *čtení* jednoho a téhož souboru sebraných dat. Při bližším pohledu si však nelze nevšimnout, že výzkumník vlastně nejrůznějším způsobem (i když ne libovolně) manipuluje s texty, a vytváří (*píše*) tak

Ano, ani tohle není nějaká čistá myšlenková operace, mentální stav „zapomnění“, ale věc praktic-kého uspořádání: v programu Atlas.ti lze dočasně schovávat (odfiltrovávat) ty objekty, které zrovna nepotřebujeme. Chci se například vrátit k původním přepisu nějakého rozhovoru a podívat se na něj s odstupem, *jako kdybych* na něm ještě vůbec nepracoval? Ano, to mohu *udělat*. V takovýchhle *praktických* uspořádáních je skutečná síla analytika, ne v jeho myšlenkových pochodech.

z nich a vedle nich texty nové. Není to lineární proces, ale všelijak zamotaný a přerývaný. A během tohoto procesu vzniká promluva, ve které jsou hlasy studovaných aktérů sice podstatným způsobem přítomny, avšak jejímž strůjcem je stále zřetelněji badatel. Zároveň – a to je velmi podstatné – si tato promluva udržuje faktickou a objektivní referenčnost: odkazuje k jevům, které jsou přesvědčivě konstruovány jako něco mimo výzkumníka samotného.

Co tedy na první pohled vypadá jako čtení jedněch a těch samých textů novým způsobem, není ve skutečnosti nic jiného než *čtení stále nových textů* (a to v podstatě pořád stejně – očima, na obrazovce nebo na papíře, se vším soustředěním, kterého jsme v danou chvíli schopni). Především touhle praxí, a nikoli nějakýma bystrozrakýma očima či zvlášť vytríbenou myslí, se výzkumník vyděluje ze světa běžných sociálních interpretací (interpretací „prvního řádu“, jak by řekl Schutz).

Běžně – metodologicky nebo filozoficky – se interpretace chápe jako myšlenkový postup. Snažíme se jím něco pojmově zpracovat. Nově nahlédnout a uchopit. Pro popisy takového postupu užíváme slova jako abstrakce, dedukce, indukce, redukce, objevování, vynořování významu, atd. Pro didaktické účely, ale také prostě pro lepší porozumění podstatě interpretační práce však navrhuji jiný výklad. Interpretace podle něj není založena ani tak v kýžených mentálních procesech (čtení), ale spíš – docela přizemně – v pozorovatelných materiálních praktikách (psaní). Umění vyložit text vypadá z tohoto opo-míjeného pohledu možná méně vznešeně než v metodologických pojednáních, ale o to přístupněji a použitelněji. Zároveň je takový pohled blízko tomu, jak chápe interpretaci textu poststrukturalismus – tedy jako jeho postupné rozrůstání; dekonstrukce, píše Petříček (1993: 25), „nikdy neopouští dekonstruovaný text, nýbrž ‚píše se‘ na jeho okrajích“. S ohledem na to, jaký důraz kladou poststrukturalisté na materialitu jazyka (a jak velkým nedorozuměním je brát jejich teze pouze jako abstraktní metafory), lze tuto větu vzít jako dosti doslovné shrnutí toho, co *prakticky* dělají kvalitativní výzkumníci, když *interpretují* text svých dat.

Literatura:

- Becker, H. S. (1993). Theory: The necessary evil. In D. J. Flinders, Geoffrey E. Mills (Eds.), *Theory and concepts in qualitative research: Perspectives from the field* (pp. 218–229). New York: Teachers College Press.
- Coffey, A., Holbrook, B., & Atkinson, P. (1996). Qualitative data analysis: Technologies and representations. *Sociological Research Online*, 1(1). Retrieved January 21, 1998, from <http://www.socresonline.org.uk/socresonline/1/1/4.html>
- Denzin, N. K. (1994). The art and politics of interpretation. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 500–515). London: Sage.

- Guillemin, M., & Gillam, L. (2004). Ethics, reflexivity, and „ethically important moments“ in research. *Qualitative Inquiry*, 10(2), 261–280.
- Heath, A. W. (1997). Jak psát projekt kvalitativního výzkumu. *Biograf*, (10–11), 129–133.
- Chenail, R. J. (1996). Presenting qualitative data. *The Qualitative Report*, 2(2–3). Retrieved January 25, 1997, from <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR2-3/presenting.html>.
- Chenail, R. J. (1998). Jak srovnat kvalitativní výzkum do latě? *Biograf*, (15–16), 29–37.
- Konopásek, Z. (1996). Sociologie jako power play. *Sociológia*, 28(2), 99–125.
- Konopásek, Z. (1997). Co si počít s počítačem v kvalitativním výzkumu: program ATLAS/ti v akci. *Biograf*, (12), 71–110.
- Latour, B. (1995). The „Pédofil“ of Boa Vista: A photo-philosophical montage. *Common Knowledge*, 4(1), 144–187.
- Latour, B., & Woolgar, S. ([1979] 1986). *Laboratory life: The construction of scientific facts* (2nd ed.). Princeton: Princeton University Press.
- Lincoln, Y. S., & Denzin, N. K. (1994). The fifth moment. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 575–586). London: Sage.
- Lindbloom, J. (2004). Preklopenie asymetrie po získaní údajov: Pomáha informovaný súhlas alebo škodí? *Biograf*, (35). Retrieved February 14, 2005, from <http://biograf.institut.cz/clanky/clanek.pp?clanek=3507>
- Miles, M. B., & Huberman, M. A. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage.
- Petříček, M. (1993). Předmluva, která nechce být návodem ke čtení. In J. Derrida, *Texty k dekonstrukci: Práce z let 1967–72* (pp. 7–30). Bratislava: Archa.
- Polkinghorne, D. E. (1997). Reporting qualitative research as practice. In W. G. Tierney, & Y. S. Lincoln (Eds.), *Representation and the text: Reframing the narrative voice* (pp. 3–21). Albany: SUNY Press.
- Seale, C. (2002). Kvalita v kvalitativním výzkumu. *Biograf*, (27), 3–16.
- Silverman, D. (1993). *Interpreting qualitative data: Methods for analysing talk, text and interaction*. London: Sage.
- Strauss, A. L. (1987). *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strauss, A. L., & Corbin, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.

Více na <http://zdenek.konopasek.net>.

What does it mean to interpret texts?

Zdeněk Konopásek

Center for Theoretical Study, Charles University in Prague
The Academy of Sciences of the Czech Republic

Abstract:

What does it mean to interpret the text of collected qualitative data? Interpretation is usually understood as an intellectual procedure by which our empirical experience is conceptually processed, by which it is grasped and seen in some novel way. This is how methodologists and philosophers think. My contribution takes a different view. I show interpretation not so much as mental processes (of reading), but rather as observable and accountable material

Centrum adiktologie, Psychiatrická klinika
1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Ke Karlovu 11, 120 00 Praha 2

practices (of writing). I demonstrate, for instance, that what we commonly take as a “new reading of a text” can actually be viewed as a “reading of ever-new texts”, i. e. of texts that are progressively and constantly produced by and through our own analytical work with the data. From such a point of view, the art of interpretation becomes perhaps less exclusive and mysterious, but also more accessible, accountable and instructional.

Key words:

Interpretation, qualitative research, text, data analysis

Contact:

Zdeněk Konopásek Center for Theoretical Study Jilská 1, 110 00 Praha 1 Czech Republic e-mail: zdenek@konopasek.net

Note:

This paper was written within the framework of the research project “Theoretical Research on Complex Phenomena in Physics, Biology and the Social Sciences”, MSM 0021620845.